

УДК (338.31:330.341.44):631.11

РОЗМІР СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ЧИННИК ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ**І. Яців, д. е. н., професор**

ORCID ID: 0000-0002-2370-6351

С. Яців, к. е. н., доцент

ORCID ID: 0000-0002-5242-7845

Львівський національний університет природокористування

© І. Яців, С. Яців, 2025

<https://10.31734/agrarecon2025.01-02.040>**Яців І., Яців С. Розмір сільськогосподарських підприємств як чинник їх конкурентоспроможності та ефективності**

Розглянуто вплив розмірів сільськогосподарських підприємств України на показники їх конкурентоспроможності та ефективності. Досліджено особливості впливу цього чинника в умовах воєнного стану. Використано дані Державної служби статистики України, яка класифікує підприємства за розмірами на великі, середні, малі та виділяє серед малих підприємств мікропідприємства. Проаналізовано показники технологічної, економічної й соціальної ефективності різних за розмірами сільськогосподарських підприємств.

Як індикатори конкурентоспроможності використано зміну кількості різних за розмірами сільськогосподарських підприємств та їхніх часток у загальному обсязі реалізованої сільськогосподарськими підприємствами продукції. Встановлено, що за цими показниками великі сільськогосподарські підприємства демонстрували високий рівень конкурентоспроможності до 2022 року та в період воєнного стану. Здатність функціонувати у складних економічних умовах демонстрували у 2023 році малі сільськогосподарські виробники.

Досліджено залежність технологічної ефективності виробництва продукції рослинництва від розмірів сільськогосподарських підприємств. Встановлено, що зі збільшенням розмірів підприємств підвищується врожайність вирощуваних ними основних зернових і олійних культур. Ця залежність у період воєнного стану посилилася.

Не простежується помітної залежності між розмірами сільськогосподарських підприємств та показниками економічної ефективності їхньої діяльності. Малі сільськогосподарські підприємства знаходять раціональні господарські рішення, які дають їм змогу досягати того ж рівня рентабельності, як і великі та середні підприємства.

Встановлений помітний вплив розмірів сільськогосподарських підприємств на рівень оплати праці їхніх працівників, який є індикатором соціальної ефективності підприємств. Рівень оплати праці в малих сільськогосподарських підприємствах залишається значно нижчим, ніж у великих та середніх підприємствах. Це погіршує конкурентні позиції малих агровиробників на ринку праці.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, розмір підприємства, великотоварне сільськогосподарське підприємство, малі агровиробники, конкурентоспроможність, ефективність, воєнний стан.

Yatsiv I., Yatsiv S. Size of agricultural enterprises as a factor of their competitiveness and efficiency

The impact of the size of agricultural enterprises in Ukraine on their competitiveness and efficiency has been examined, especially under the conditions of martial law. Data from the State Statistics Service of Ukraine were utilized, classifying enterprises into large, medium, and small categories, with microenterprises being a subset of small enterprises. This study investigated the technological, economic, and social efficiency indicators of various agricultural enterprises based on their size.

Changes in the number of agricultural enterprises of different sizes and their shares in the total volume of agricultural products sold served as indicators of competitiveness. The findings revealed that, until 2022 and throughout the period of martial law, large agricultural enterprises maintained a high level of competitiveness. However, in 2023, small agricultural producers showed resilience and the ability to operate effectively in challenging economic conditions.

Additionally, the relationship between the technological efficiency of crop production and the size of agricultural enterprises was studied. It was found that as the size of the enterprises increased, the yields of the main grain and oilseed crops they cultivated also rose. Notably, this correlation strengthened during the period of martial law.

Conversely, no significant relationship was observed between the size of agricultural enterprises and their economic efficiency. Small agricultural enterprises have developed rational business solutions that enable them to achieve profitability levels comparable to those of large and medium-sized enterprises.

A significant impact of enterprise size on employee wages was also identified, which serves as an indicator of social efficiency. Wage levels in small agricultural enterprises remain considerably lower than those in large and medium-sized enterprises weakening the competitive position of small agricultural producers in the labor market.

Keywords: *agricultural enterprise, enterprise size, large-scale agricultural enterprise, small agricultural producers, competitiveness, efficiency, martial law.*

Постановка проблеми. Розмір суб'єкта господарювання – важлива характеристика його ринкових позицій. Він відображає результат участі цього суб'єкта в конкуренції за споживачів, доступ до ресурсів, необхідних для забезпечення його діяльності. Різні за розмірами підприємства виконують неоднакові соціально-економічні функції на рівні як національної економіки, так і окремих її галузей. Раціональне поєднання підприємств різних розмірів – важлива ознака збалансованості економічних систем на національному, регіональному, галузевому рівнях.

У сільському господарстві України присутні різні за розмірами суб'єкти підприємницької діяльності – від невеликих сімейних фермерських господарств до великих аграрних компаній, у користуванні яких перебувають десятки тисяч гектарів сільськогосподарських угідь. Упродовж тривалого часу між ученими тривають дискусії щодо підходів до формування оптимальних розмірів сільськогосподарських товаровиробників, які відповідали б суспільним інтересам. Утверджується теза про необхідність не протиставлення, а раціонального поєднання великих, середніх і малих підприємницьких структур в аграрному секторі економіки (Збарський та Остапчук, 2019, с. 42). Водночас зміни у складі різних за розмірами агро-виробників, їхніх ринкових позицій потребують відстеження цих процесів з метою з'ясування їхніх природи та наслідків.

Актуальним є дослідження впливу чинника розміру сільськогосподарських підприємств на результати їх функціонування в умовах воєнного стану. Вивчення особливостей діяльності різних за розмірами агровиробників у цих умовах дає змогу оцінити їхню стійкість, встановити особливості

поведінки. Це важливо для з'ясування перспектив повоєнного розвитку аграрного сектору економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені опрацювали теоретико-методологічні аспекти класифікації сільськогосподарських підприємств за їхніми розмірами. Дослідники пропонують до традиційних критеріїв такої класифікації – за чисельністю працівників і обсягом річного доходу – додати й третій – за площею сільськогосподарських угідь (Андрійчук та Сас, 2017, с. 23; Грабовецький, Чаплигіна та Козяр, 2015, с. 43). На думку вчених, слід зважати й на галузеву специфіку, адже те, що вважається малим чи великим в одній галузі, зовсім не є таким за такими ж характеристиками для іншої (Збарський та Остапчук, 2019, с. 47).

Дослідники зазначають, що поняття розміру аграрного підприємства перебуває в органічному взаємозв'язку з категоріями «спеціалізація» і «концентрація» виробництва та капіталу (Красноручький, Смігунова та Чигринов, 2023, с. 93). Маренич Т. вважає, що чисельність працівників неточно відображає динаміку розмірів підприємства, адже вона може скоротитися в результаті підвищення рівня механізації та автоматизації процесів праці. Слід, на її думку, зважати на те, що є великі за обсягом доходу сільськогосподарські підприємства з малими земельними площами або взагалі без них (2018, с. 41–42). Учена під терміном «розмір сільськогосподарського підприємства» пропонує розуміти максимально можливий випуск цим підприємством продукції за певний період з урахуванням внутрішнього комбінування окремих видів товарної продукції (Маренич, 2018, с. 43). На думку інших авторів, розмір сільськогосподарського

виробництва можна вважати оптимальним, якщо за інших рівних умов досягається максимальна кількість продукції з одиниці площі за найменших витрат трудових і матеріальних засобів, або, за інших рівних умов, собівартість продукту буде мінімальною (Грабовецький, Чаплигіна та Козяр, 2015, с. 46).

У низці наукових публікацій (Андрійчук та Сас, 2017; Біда, 2021; Коваль та Зарицька, 2017) наведені результати статистичного аналізу залежності результатів діяльності сільськогосподарських підприємств від їхніх розмірів. Автори цих праць відзначають наявність прямого зв'язку між розмірами підприємств та рівнем ефективності їхньої діяльності за різними критеріями. Onegina V. та ін. (2025) дійшли висновку, що є чіткий зв'язок між розміром підприємства та його інноваційним потенціалом. Великі підприємства мають у цьому плані значні переваги, натомість інноваційний потенціал малих та середніх підприємств значно нижчий, що обмежує їхній доступ до інновацій та послаблює інноваційну діяльність у сільському господарстві України.

Значну увагу дослідників привертає діяльність особливо великих сільськогосподарських підприємств. Ці підприємства демонструють доволі високу економічну ефективність виробництва продукції рослинництва, на якому вони переважно спеціалізуються (Постол, 2018, с. 91). Ігнатенко М. та ін. (2024) зазначають, що велика концентрація земель і капіталів дозволяє отримувати надприбутки від виробничої діяльності, мати достатні обсяги надходжень для впровадження інновацій вищих технологічних укладів. Zghurska O. та ін. (2021) відзначають вагомі переваги агрохолдингових компаній, які забезпечують їм висококонкурентні позиції на аграрному ринку в Україні.

Водночас у наукових працях трапляються й критичні оцінки конкурентних переваг особливо великих сільськогосподарських підприємств. Гнатишин Л. та Варфалюк В. вважають, що в теперішніх умовах наявність великих площ землекористування не є гарантією високого та стабільного прибутку (2023, с. 64). Кіц М. зауважує, що застосування прогресивних технологій та сучасної техніки в таких підприємствах не вирішує соціальних проблем сільської місцевості

(2015, с. 49). Грабовецький Б., Чаплигіна О. та Козяр Л. стверджують, що зростання розміру підприємства позитивно впливає на ефективність виробництва лише до певного рівня, після якого настають поступове уповільнення та стабілізація приросту ефективності, а далі має місце зменшення прибутковості. Це, на думку авторів, можна пояснити тим, що у надмірно великих підприємствах зростають транспортні витрати, ускладнюється процес управління виробництвом і трудовим персоналом, погіршується контроль за якістю виконаних робіт та виготовленої продукції тощо (2015, с. 43).

Дослідники зауважують як переваги, так і недоліки, притаманні різним за розмірами підприємствам. Зокрема малі підприємства відзначаються більшою гнучкістю й маневреністю в управлінні й організації виробництва (Біда, 2021, с. 83). Вони ефективніше використовують місцеву сировину й трудові ресурси, особливо в тих галузях, які не становлять інтересу для великого бізнесу, у них вища швидкість обігу обігових коштів (Збарський та Остапчук, 2019, с. 49). Ідентифікація та з'ясування балансу переваг і недоліків різних за розмірами аграрних підприємств важливі для обґрунтування диференційованого підходу до застосування інструментів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників (Андрійчук, Сас, 2017, с. 24). Динамічні зміни в системі аграрного виробництва зумовлюють доцільність продовження дослідження впливу розміру сільськогосподарських підприємств на результати їх функціонування.

Постановка завдання. У нашому дослідженні ставили завдання встановити особливості впливу в умовах воєнного стану чинника розмірів сільськогосподарських підприємств України на конкурентоспроможність та основні показники ефективності функціонування цих підприємств.

Методика дослідження та матеріали. Для виконання дослідження використані офіційні дані Державної служби статистики України, яка класифікує підприємства за розмірами на великі, середні та малі, виділяючи серед малих мікропідприємства. Ця класифікація здійснюється за критеріями, зазначеними в Господарському кодексі України, виходячи з того, що:

– мікропідприємства – суб’єкти господарювання, у яких середня кількість працівників за календарний рік не перевищує десяти осіб та річний дохід не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро;

– малі підприємства – суб’єкти господарювання, у яких середня кількість працівників за календарний рік не перевищує 50 осіб, та річний дохід не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро;

– великі підприємства – суб’єкти господарювання, у яких середня кількість працівників за календарний рік перевищує 250 осіб та річний дохід перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро;

– середні підприємства – інші суб’єкти господарювання (Діяльність підприємств, 2024).

Надаючи дані про діяльність підприємств, Державна служба статистики України виділяє в окрему категорію підприємства сільського господарства, мисливства та пов’язаних із ними послуг (код 01 за класифікацією видів економічної діяльності, що застосовується в Україні). Серед цих підприємств в Україні у 2023 році частка кількості підприємств мисливства та пов’язаних із ним послуг становила 0,9 %, а частка реалізованої цими підприємствами продукції – 0,009 % від загальних показників підприємств, віднесених до коду діяльності 01. Тому наведені в статті дані про діяльність підприємств сільського господарства, мисливства та пов’язаних з ними послуг об’єктивно відображають вплив чинника розмірів підприємств на результати функціонування сільськогосподарських підприємств.

Для опрацювання даних Державної служби статистики України використані

методи економіко-статистичного аналізу, порівняння, а також методи аналізу та синтезу – для деталізації об’єкта дослідження і з’ясування низки закономірностей у визначенні впливу розмірів сільськогосподарських підприємств на результати їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. Розмір підприємств є важливим чинником, що визначає результати їх функціонування та перспективи розвитку. Він, зокрема, впливає й на формування конкурентоспроможності та ефективності діяльності суб’єктів господарювання. Уточнимо, що конкурентоспроможність підприємства є результатом конкурентних відносин, в яких воно бере участь, та відображає спроможність цього підприємства здійснювати упродовж тривалого часу ефективну діяльність у конкурентному середовищі. Натомість ефективність, критерієм якої переважно є відношення певного результату діяльності суб’єкта господарювання до ресурсів, задіяних для отримання цього результату, – вужча його характеристика. За результатами діяльності в окремому періоді підприємство може демонструвати низькі показники ефективності, наприклад, отримувати збитки, однак це не обов’язково свідчить про його неконкурентоспроможність (Яців, 2013, с. 87), особливо якщо схожі проблеми відчують і основні конкуренти цього підприємства.

У результаті конкуренції найслабші суб’єкти припиняють діяльність. Тому до індикаторів конкурентоспроможності різних за розмірами сільськогосподарських підприємств відносимо динаміку кількості економічно активних суб’єктів господарювання (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка кількості чинних сільськогосподарських підприємств України¹

Рік	Загальна кількість підприємств, одиниць	У тому числі			
		великі	середні	малі	з них – мікропідприємства
2018	48230	23	1982	46225	41271
2019	47893	34	1961	45898	40916
2020	47340	36	1824	45480	40503
2021	45661	49	1788	43824	38663
2022	31461	39	1479	29943	25363
2023	39260	38	1397	37825	33526
2021 р. до 2018 р., %	94,7	213,0	90,2	94,8	93,8
2023 р. до 2022 р., %	124,8	97,4	94,5	126,3	132,2

¹Сформовано за джерелом (Діяльність підприємств, 2024)

У довоєнний період упродовж тривалого часу кількість сільськогосподарських підприємств в Україні зменшувалася. Така тенденція була результатом внутрішньогалузевої конкуренції. Доволі високими темпами зменшувалася кількість середніх за розмірами підприємств, яких здебільшого поглинали великі аграрні компанії. Кількість останніх стрімко зростала, тому доходимо висновку, що їхні конкурентні позиції в галузі виглядали особливо міцними. Зменшувалася й кількість малих підприємств, причому дещо вищими темпами – суб'єктів, віднесених до категорії мікропідприємств.

Різке зменшення у 2022 році кількості чинних підприємств – результат військової агресії проти України. Відновлення діяльності частини підприємств у 2023 році вважаємо індикатором їхньої конкурентоспроможності. Помітно зросла у 2023 році порівняно з попереднім кількість чинних малих сільськогосподарських підприємств (на чверть), та мікропідприємств у їхньому числі (майже на

третину). Натомість далі зменшується кількість середніх за розмірами сільськогосподарських підприємств, тобто в умовах воєнного стану вони виявилися більш уразливими, ніж малі сільськогосподарські товаровиробники. Уточнимо, що до чинних Державна служба статистики України відносить підприємства, які протягом звітного періоду мали найманих працівників та/або обсяг реалізованої продукції (Діяльність підприємств, 2024).

Важливим результатом конкуренції є формування ринкових часток підприємств. У табл. 2 наведені дані про частки окремих груп сільськогосподарських підприємств України за їхніми розмірами в загальному обсязі реалізованої підприємствами галузі продукції (у фактичних цінах, за вирахуванням ПДВ). Динаміка відповідних показників – індикатор результатів внутрішньогалузевої конкуренції між групами різних за розмірами сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 2

Частки окремих за розмірами груп сільськогосподарських підприємств України¹ в загальному обсязі реалізованої ними продукції, %²

Рік	Група підприємств			
	великі	середні	малі	з них – мікропідприємства
2018	10,9	50,3	38,8	11,9
2019	13,8	48,3	37,9	12,0
2020	13,3	46,6	40,1	13,0
2021	12,9	50,6	36,5	11,4
2022	17,1	43,9	39,0	11,6
2023	...	...	38,5	12,2
2021 р. до 2018 р., +/-п.	+ 2,0	+ 0,3	- 2,3	- 0,5
2023 р. до 2022 р., +/-п.	...	...	- 0,5	+ 0,6

¹Підприємства сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг

²Сформовано за джерелом (Діяльність підприємств, 2024)

У період до 2022 року спостерігалася тенденція до зростання в загальному обсязі реалізованої сільськогосподарськими товаровиробниками продукції часток великих та середніх підприємств. Обсяг реалізації продукції малими підприємствами та мікропідприємствами в їх числі зростав нижчими темпами, що відображало деяке погіршення їхніх ринкових позицій.

У 2023 році з метою виконання вимог Закону України «Про офіційну статистику» щодо забезпечення статистичної конфіденційності деякі показники діяльності великих та середніх сільськогосподарських підпри-

ємств не оприлюднені. Однак відомо, що за сукупністю підприємств сільського, лісового та рибного господарства частка великих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції зросла до 19,3 % (Діяльність підприємств, 2024). Отже, в умовах воєнного стану великі сільськогосподарські підприємства помітно зміцнили свої ринкові позиції. Як і в період до повномасштабної військової агресії, вони демонструють високий рівень конкурентоспроможності. Дещо зміцнилися у 2022–2023 роках ринкові, а отже, й конкурентні позиції мікропідприємств.

Конкретизують характеристики конкурентоспроможності підприємства показники ефективності його діяльності. Розміри підприємства впливають на формування різних видів ефективності – технологічної, економічної, соціальної, екологічної. Критеріями технологічної ефективності аграрного виробництва є показники врожайності сільсько-

господарських культур та продуктивності тварин. У табл. 3 наведені дані, які характеризують залежність урожайності основних культур у сільськогосподарських підприємствах України від розмірів цих підприємств. Індикатором розмірів є зібрана площа посівів відповідної культури в підприємстві.

Таблиця 3

Залежність урожайності сільськогосподарських культур від розміру їх зібраної площі в сільськогосподарських підприємствах України¹

Рік	Урожайність сільськогосподарських культур, ц/га					Показник групи 4 у % до показника	
	у групі підприємств із зібраною площею, га				в усіх підприємствах		
	1. не більше ніж 100,0	2. 100,1 – 500,0	3. 500,1 – 1000,0	4. 1000,1 і більше		групи 1	в усіх підприємствах
Пшениця							
2021	39,2	46,5	48,3	49,4	47,4	120,9	104,2
2022	34,2	38,9	41,2	44,3	40,9	129,5	108,3
2023	40,8	47,6	49,6	54,7	49,4	134,1	110,7
Кукурудза на зерно							
2021	67,6	79,2	83,1	90,0	83,7	133,1	107,5
2022	55,5	63,9	70,3	73,9	69,1	133,2	106,9
2023	68,3	80,4	87,0	91,5	86,2	134,0	106,1
Соя							
2021	23,7	27,0	28,1	29,5	27,5	124,5	107,2
2022	19,5	21,9	24,1	25,0	23,1	128,2	108,2
2023	22,5	25,3	26,3	28,8	26,5	128,0	108,7
Ріпак озимий та ярий							
2021	27,2	29,2	29,7	30,3	29,3	111,4	103,4
2022	25,8	28,4	29,3	30,2	28,7	117,1	105,2
2023	27,2	28,6	28,5	31,6	29,3	116,2	107,8
Соняшник							
2021	21,6	25,3	25,7	26,5	25,6	122,7	103,5
2022	18,2	20,6	21,2	24,9	22,4	136,8	111,2
2023	22,3	25,8	25,8	26,2	25,3	117,5	103,6
Цукрові буряки							
2021	512,0	517,3	495,6	472,0	486,6	92,2	97,0
2022	569,2	606,8	572,1	517,9	553,6	91,0	93,6
2023	586,5	565,8	531,1	505,0	533,3	86,1	94,7

¹Сформовано за джерелом (Групування підприємств за розмірами зібраної площі основних сільськогосподарських культур, 2024)

Зернові та олійні культури є основними групами культур, які вирощують у сільськогосподарських підприємствах України. Спостерігається чітко виражена тенденція до підвищення врожайності цих культур зі збільшенням розмірів їх зібраної площі. Наведені в табл. 3 дані свідчать, що в період воєнного стану ця залежність посилилася. Сформований великими підприємствами ресурсний потенціал дає їм змогу досягати в складних макроекономічних умовах вищих показників технологічної ефективності виробництва зерна та насіння олійних культур.

Однак пряма залежність між розмірами й технологічною ефективністю виробництва спостерігається не за всіма видами продукції рослинництва. При виробництві цукрових буряків ситуація протилежна – зі збільшенням площі цієї культури в аграрних підприємствах простежується тенденція до зниження її врожайності. Отже, великий розмір підприємства створює певні передумови, але не забезпечує високої технологічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

Економічна ефективність функціонування підприємства пов'язана з рівнем отриманого ним прибутку та відображає

ступінь реалізації економічних інтересів його власників, можливості здійснення розширеного відтворення. Показники економічної ефективності часто використовують і для характеристики конкурентоспроможності підприємства. Дані про залежність основних із цих показників від розмірів сільськогосподарських підприємств наведені в табл. 4.

Із початком введення в Україні воєнного стану показники рентабельності сільськогосподарських підприємств знизилися, збільшилася серед них частка збиткових. Це закономірний результат значного ускладнення макроекономічних умов здійснення господарської діяльності. Погіршення показників економічної ефективності стосується всіх груп сільськогосподарських підприємств за їхніми розмірами.

Таблиця 4

Показники економічної ефективності сільськогосподарських підприємств України¹ залежно від їхніх розмірів²

Рік	Усі підприємства	У тому числі			
		великі	середні	малі	з них – мікро- підприємства
Рівень рентабельності операційної діяльності, %					
2021	40,3	46,3	37,3	41,4	37,8
2022	20,0	22,8	19,2	19,5	14,0
2023	12,0	14,5	10,4	12,5	12,1
Рівень рентабельності всієї діяльності, %					
2021	36,4	42,4	33,2	37,7	34,8
2022	13,3	14,5	13,2	12,9	9,6
2023	8,0	9,3	6,8	8,7	8,9
Частка збиткових підприємств (отримали чистий збиток), %					
2021	11,3	8,2	7,3	11,6	12,4
2022	21,5	15,4	21,0	21,5	22,0
2023	21,7	21,1	23,6	21,6	21,7

¹Підприємства сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг

²Сформовано за джерелом (Діяльність підприємств, 2024)

Протягом останніх років не спостерігалось чіткої залежності між розмірами підприємств та показниками економічної ефективності їхньої діяльності. З одного боку, навіть у групі великих підприємств, що утворюють потужні аграрні компанії, що п'яте у 2023 році було збитковим. З іншого боку, малі агровиробники, поступаючись параметрами ресурсного забезпечення, відзначаючись нижчою технологічною ефективністю виробництва, знаходять раціональні господарські рішення, які дають змогу їм не поступатися за показниками рентабельності великим та середнім за розмірами агровиробникам.

Для оцінки економічної ефективності використовують й інші, окрім рівня рентабельності, показники фінансового стану підприємства. Зокрема показники ліквідності характеризують здатність підприємства вирішувати свої поточні фінансові проблеми, фінансової стійкості – його стабільність у довгостроковій перспективі. Ці показники застосовують і при аналізі конкурентоспро-

можності підприємств. Окремі з них наведені в табл. 5.

Встановлено, що у більших за розмірами сільськогосподарських підприємствах показники ліквідності кращі. Винятком є показник абсолютної ліквідності у великих підприємствах, хоча відносно низький його рівень не є підставою для серйозних сумнівів у здатності цих підприємств погасити свої поточні боргові зобов'язання.

Не простежується чітко вираженої залежності між розмірами сільськогосподарських підприємств та їхніми коефіцієнтами фінансової автономії. Загалом залежність сільськогосподарських підприємств від зовнішніх джерел фінансування залишається доволі високою, особливо в мікропідприємствах. Це негативно впливає на характеристики їхньої конкурентоспроможності. З'ясовано, що упродовж останніх років спостерігалась тенденція до зростання коефіцієнтів фінансової автономії за групою мікропідприємств. Ці коефіцієнти поліпшилися у 2023 році порівняно з попереднім і для інших за розмірами груп сільськогосподар-

ських підприємств. Отже, критичних змін у показниках їхньої фінансової стійкості в період воєнного стану загалом не відбувалося.

Таблиця 5

Показники ліквідності та фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств України¹ залежно від їхніх розмірів, 2023 р.²

Рік	Усі підприємства	У тому числі			
		великі	середні	малі	з них – мікропідприємства
Коефіцієнт загальної ліквідності	1,887	2,024	1,951	1,788	1,440
Коефіцієнт поточної ліквідності	0,964	1,141	0,961	0,912	0,795
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,117	0,083	0,144	0,105	0,064
Коефіцієнт фінансової автономії	0,575	0,572	0,589	0,560	0,462

¹Підприємства сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг

²Сформовано за джерелом (Діяльність підприємств, 2024)

Основним показником соціальної ефективності діяльності підприємства є рівень оплати праці його працівників. Він визначає матеріальну зацікавленість персоналу та є важливою характеристикою конкурентоспроможності суб'єкта господарювання. У табл. 6 наведені дані про рівень оплати праці

в сільськогосподарських підприємствах України. Вони вказують на чітко виражену пряму залежність між витратами на оплату праці з розрахунку на одного працівника чи одиницю відпрацьованого часу та розмірами сільськогосподарських підприємств (табл. 6).

Таблиця 6

Показники оплати праці в сільськогосподарських підприємствах України¹ залежно від їхніх розмірів²

Рік	Усі підприємства	у тому числі			
		великі	середні	малі	з них – мікро- підприємства
Витрати на оплату праці з розрахунку на одного найманого працівника в еквіваленті повної зайнятості, тис. грн					
2021	129,2	211,9	148,1	88,6	56,6
2022	143,3	228,6	152,3	114,0	74,0
2023	169,4	...	...	130,0	105,0
Витрати на оплату праці з розрахунку на одну відпрацьовану годину найманими працівниками, грн					
2021	70,8	112,2	79,5	50,1	34,9
2022	78,3	122,1	82,1	63,6	45,1
2023	89,2	...	...	69,0	58,5

¹Підприємства сільського господарства, мисливства та пов'язаних з ними послуг

²Сформовано за джерелом (Діяльність підприємств, 2024)

Вплив розмірів сільськогосподарських підприємств на показники їхньої соціальної ефективності значно помітніший, ніж на показники технологічної та економічної ефективності агровиробництва. Слід зазначити, що в динаміці розрив між показниками оплати праці в малих сільськогосподарських підприємствах і мікропідприємствах у їх числі та середніми за підприємствами галузі показниками скорочується. Однак, виходячи з офіційних даних, рівень матеріальної мотивації персоналу малих агропідприємств залишається доволі низьким.

Критеріями екологічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств є їхній вплив на навколишнє середо-

вище, характеристики використовуваних ними земель. Відома теза про негативні екологічні наслідки діяльності великих аграрних компаній (Драган та Зубченко, 2023, с. 48; Ходаківська та Могильний, 2017, с. 36). Справді, при підвищенні рівня концентрації поголів'я тварини та птиці зростають ризики забруднення довкілля відходами тваринництва. Великі сільськогосподарські підприємства досягають високих показників урожайності культур значною мірою за рахунок інтенсивного використання мінеральних добрив і агрохімікатів. Однак порушення екологічних стандартів аграрного виробництва трапляються у практиці різних за розмірами суб'єктів господарювання.

Великі підприємства впроваджують елементи технологій точного землеробства, одним із результатів застосування яких є зменшення негативного впливу на довкілля. Питання впливу розмірів сільськогосподарських підприємств на екологічну ефективність їх функціонування залишається надто складним для формулювання категоричних висновків про цей вплив.

Висновки. Як індикатори конкурентоспроможності різних за розмірами сільськогосподарських підприємств розглянули динаміку кількості чинних суб'єктів господарювання та зміну часток окремих груп цих підприємств у загальному обсязі реалізованої ними продукції. У період воєнного стану різко зросла ринкова частка великих сільськогосподарських підприємств, що відображає стійкі їхні конкурентні позиції. Здатність функціонувати у складних умовах продемонстрували малі сільськогосподарські підприємства та мікропідприємства в їх числі. Зокрема у 2023 році помітно збільшилася кількість чинних малих сільськогосподарських підприємств, зросла частка мікропідприємств у загальному обсязі реалізованої аграрними підприємствами продукції.

Простежується пряма залежність між розмірами сільськогосподарських підприємств та технологічною ефективністю виробництва ними основних видів продукції рослинництва – зерна і насіння олійних культур. За нижчої технологічної ефективності малі агровиробники знаходять раціональні рішення щодо організації своєї господарської діяльності, завдяки чому вони практично не поступаються за основними показниками економічної ефективності діяльності великим та середнім підприємствам. Відносно низькі показники фінансової стійкості характерні для різних за розмірами агровиробників. Дещо гіршими є показники фінансової автономії мікропідприємств.

Найпомітнішим є вплив розмірів підприємств на соціальну ефективність сільськогосподарських товаровиробників, індикатором якої є рівень оплати праці їхніх працівників. Матеріальне стимулювання персоналу в малих сільськогосподарських підприємствах залишається доволі слабким. Це негативно позначається на їхніх конкурентних позиціях на ринку праці, де в період воєнного стану ситуація для роботодавців значно ускладнилася.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Андрійчук, В. Г. та Сас, І. С., 2017. Критерії розподілу аграрних підприємств за розміром та диференціацією рівня державної підтримки агробізнесу. *Економіка АПК*, 10, с. 13–24.
- Біда, М. Б., 2021. Сучасний стан і тенденції розвитку підприємств України з розподілом за їх розмірами. *Бізнес Інформ*, 8, с. 82–95.
- Гнатишин, Л. та Варфалюк, В., 2023. Особливості управління бізнес-процесами у великотоварних сільськогосподарських підприємствах. *Аграрна економіка*, 16 (1), с. 60–68.
- Грабовецький, Б. Є., Чаплигіна, О. В. та Козяр, Л. В., 2015. Методи вимірювання рівня концентрації сільськогосподарського виробництва і вплив розміру підприємства на його ефективність. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, 5, с. 41–49.
- Групування підприємств за розмірами зібраної площі основних сільськогосподарських культур. *Державна служба статистики України*, 2024 [online] Доступно: <https://www.ukrstat.gov.ua> [Дата звернення 08 лютого 2025].
- Діяльність підприємств. *Державна служба статистики України*, 2024 [online] Доступно: <https://www.ukrstat.gov.ua> [Дата звернення 08 лютого 2025].
- Драган, О. О. та Зубченко, В. В., 2023. Особливості функціонування аграрних холдингових компаній в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*, 5, с. 44–50.
- Збарський, В. К. та Остапчук, А. Д., 2019. Методологічні підходи до поєднання різних за розміром аграрних підприємств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*, 38, с. 42–52.
- Ігнатенко, М. М., Леваєва, Л. Ю., Білоусов, Є. Ю. та Бикало, М. В., 2024. Вплив інноваційних стратегій великих агрохолдингів та корпорацій на інновації та модернізацію малих і середніх аграрних підприємств. *Ефективна економіка* [online] 5 Доступно: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/3758> [Дата звернення 05 лютого 2025].

Кіц, М. В., 2015. Фінансовий стан та проблеми розвитку великотоварних сільськогосподарських підприємств. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент*, 5, с. 45–50.

Коваль, П. В. та Зарицька, Н. П., 2017. Аналіз результативності та ефективності діяльності аграрних підприємств України за критерієм розміру їх землекористування. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*, 4, с. 10–17.

Красноручський, О. О., Смігунова, О. В. та Чигринов, Є. І., 2023. Стратегічні орієнтири управління розмірами та масштабами виробництва аграрних підприємств молочного напрямку. *Науково-технічний бюлетень Інститут тваринництва НААН*, 129, с. 90–102.

Маренич, Т. Г., 2018. Критерії градації підприємств за розміром залежно від завдань диференціації. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*, 193, с. 36–47.

Постол, А. А., 2018. Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції у великих аграрних підприємствах. *Економіка та держава*, 4, с. 87–91.

Ходаківська, О. В. та Могильний, О. М., 2017. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому. *Економіка АПК*, 6, с. 33–41.

Яців, І. Б., 2013. *Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств*. Львів: Український бестселер.

Onegina, V., Kucher, L., Kucher, A., Krupin, V., Kłodzinski, M. and Logos, V., 2025. Unlocking innovation capacity: strategies for micro-, small, and medium enterprises in Ukrainian agriculture. *Agriculture*, 15 (1), p. 65.

Zghurska, O., Somkina, T., Korchynska, O., Fedorchenko, A., Tarasevych, O. and Kubiv, S., 2021. Formation of organizational and economic structure in the process of developing innovative solutions of a diversified enterprise. *Journal of Hygienic Engineering and Design (Food Production and Processing)*, 36, p. 111–118.

Стаття надійшла 15.02.2025

